Theory-Building And Innovation Driven Discussion Panels In Humanities

Cognitive-Discursive Analysis of Identity Reconstruction in the Novel Qanaʿ bi-Lawn al-Samāʾ Based on Lakoff and Johnson's conceptual metaphor

Mohammad nabi Ahmadi [1*] | **Akram Chaghazardi** [2]

1. Corresponding Author, Associate Professor of Arabic Language and Literature, Faculty of Literature and Humanities, Razi University, Kermanshah , iran.
   Email: Mn.ahmadi217@yahoo.com
2. Ph.D Student in Arabic Language and Literature, Faculty of Literature and Humanities, Razi University, Kermanshah , iran.
   Email: Akramchya60@gmail.com

Article Info

Article type:
Research Article

Article history:
Received:
30/03/2025
Received in revised form: 18/06/2025
Accepted:
19/06/2025

Keywords:
Discourse Analysis, Conceptual Metaphor, Identity, Basem Khandaqji, Qināʿ bi-Lawn al-Samāʾ

ABSTRACT

This study aims to analyze the mechanisms of representing individual and collective identity in the novel Qināʿ bi-Lawn al-Samāʾ by Basem Khandaqji, adopting a cognitive-discursive approach based on Lakoff and Johnson's Conceptual Metaphor Theory. The central hypothesis is that identity in the novel is not merely a thematic concern but becomes a "macro conceptual metaphor" that is conceptualized and reproduced through a network of micro-metaphors, including the mask, color, archaeological exploration, and voice dialogue. The research employs a descriptive-analytical methodology with an interdisciplinary approach combining cognitive linguistics and discourse analysis. The findings indicate that the author challenges the dominant discourse of the occupier through the semantic transformation of dominant metaphors, particularly by transforming the "mask" from an instrument of deception into a means of discovery and redefining "blue" from a symbol associated with the Zionist flag into a symbol of the sky and liberation. In this way, the discourse of Palestinian resistance identity is reconstructed on the basis of memory, place, and steadfastness. Consequently, resistance literature, through its metaphorical system, becomes a space for the cognitive redefinition of the collective "self" and discursive opposition to the dominant "Other."

Cite this article: Ahmadi, M.N. & Chaghazardi, A. (2025). Cognitive-Discursive Analysis of Identity Reconstruction in the Novel Qanaʿ bi-Lawn al-Samāʾ Based on Lakoff and Johnson's conceptual metaphor. *Theory- Building And Innovation Driven Discussion Panels In Humanities*, 2 (1), 23-48.

© The Author(s).

Publisher: Razi University

DOI: 10.22126/tbih.2026.13543.1046

Extended abstract

Introduction

Identity is a central concept in contemporary literary and cultural studies, especially in works emerging from contexts of conflict, displacement, occupation, and resistance. In these contexts, identity should not be viewed as a fixed or predetermined category; instead, it is continuously constructed and reconstructed through language, memory, cultural experience, spatial belonging, and interaction with competing discourses. Literature, as a powerful medium of meaning-making, offers a significant space where individual and collective identities are represented, negotiated, challenged, and redefined. This function becomes particularly important in Palestinian resistance literature, where the question of identity is closely linked to memory, homeland, history, displacement, and resistance to dominant narratives. From this perspective, contemporary Palestinian fiction provides a significant field for examining the cognitive and discursive processes through which identity is conceptualized. Basem Khandaqji's novel "Qanāʿ bi-Lawn al-Samā" (A Mask the Color of the Sky) serves as a significant example in this context. The novel explores themes of identity, memory, place, history, and the relationship between the individual and the collective. Instead of portraying identity as a simple and fixed trait of the characters, the narrative constructs it through a complex process of discovery, confrontation, reinterpretation, and negotiation. Consequently, analyzing the linguistic and metaphorical structures of the novel can uncover deeper mechanisms through which identity is cognitively conceptualized and discursively reconstructed. Conceptual Metaphor Theory, primarily developed by George Lakoff and Mark Johnson, offers a suitable theoretical framework for exploring these mechanisms. According to this theory, metaphor is not merely an aesthetic or rhetorical device but a fundamental mechanism of human thought that enables the understanding of abstract concepts in terms of more concrete experiential domains. From this perspective, recurring images and metaphorical expressions in a literary text can reveal underlying conceptual structures that shape how characters and readers understand abstract notions such as identity, belonging, memory, resistance, and freedom. Therefore, analyzing conceptual metaphors provides insight into the cognitive processes underlying the construction of meaning in literary discourse. In "Qanāʿ bi-Lawn al-Samāʾ", several recurring metaphorical structures contribute to the representation and reconstruction of identity. Among these metaphors, the mask, color, archaeological exploration, and voice form an interconnected network through which various dimensions of individual and collective identity are conceptualized. For example, the mask can transcend its conventional association with concealment and deception to assume a role related to discovery and the revelation of hidden identity. Similarly, the representation of the color blue can undergo a

semantic transformation, shifting from an association with dominant political symbolism to the conceptual realms of the sky, openness, and liberation. Archaeological exploration can also be interpreted metaphorically as a model for excavating memory and recovering buried layers of history and identity. Accordingly, this study approaches the novel from a cognitive-discursive perspective, combining the insights of Conceptual Metaphor Theory with discourse analysis. Such an approach makes it possible to examine not only what metaphors mean within the narrative but also how they contribute to the production of particular representations of the self and the Other. The interaction among these metaphors suggests that identity in the novel can be understood as a broader macro conceptual metaphor, realized through a network of interconnected micro-metaphors. Through this metaphorical network, the novel transforms individual experiences into collective meanings and establishes a discursive space for challenging dominant representations. Thus, the present study seeks to investigate how conceptual metaphors function as cognitive and discursive mechanisms in the reconstruction of identity in Basem Khandaqji's "Qanā bi-Lawn al-Samā". By focusing on the relationship between metaphor, identity, memory, place, and resistance, the study aims to demonstrate how literary discourse can participate in redefining the collective self and challenging the dominant "Other".

Method

This study adopts a descriptive-analytical methodology within a cognitive-discursive framework, drawing primarily on Lakoff and Johnson's Conceptual Metaphor Theory. The research examines how conceptual metaphors contribute to the construction and reconstruction of individual and collective identity in Basem Khandaqji's novel Qana bi-Lawn al-Samā (A Mask the Color of the Sky). The analysis is based on the assumption that metaphor is not merely a rhetorical or aesthetic device but a cognitive mechanism through which abstract concepts are understood and organized. The study first identifies the recurrent metaphorical expressions and conceptual patterns associated with identity in the novel. Particular attention is given to the metaphorical domains of the mask, color, archaeological exploration, and voice/dialogue. These metaphors are then analyzed by identifying their source domains and target domains and examining the conceptual mappings established between them.

The study further investigates how these mappings contribute to the representation of concepts such as identity, memory, belonging, place, resistance, and liberation. In the second stage, the identified conceptual metaphors are examined from a discursive perspective to determine how they contribute to the construction of the relationship between the self and the other. The analysis focuses on semantic transformations within the metaphorical network and explores how the reconfiguration of dominant meanings enables the novel to challenge established representations and generate alternative meanings. Particular emphasis is placed on the transformation of the mask from a symbol of concealment into a means of discovery, as well as

on the transformation of blue from a politically dominant signification into an image associated with the sky and liberation. Finally, the study brings these findings together to determine how these interconnected micro-metaphors constitute a broader macro-level conceptual metaphor of identity reconstruction. Through this integrated analysis, the research demonstrates how cognitive structures and discursive strategies interact within the novel to reconstruct Palestinian individual and collective identity through memory, place, historical continuity, and resistance.Top of Form

Conclusion

The present study has demonstrated that identity in Basem Khandaqji's Qināʿ bi-Lawn al-Samāʾ is not presented as a fixed or predetermined category, but rather as a dynamic construct that is continuously negotiated and reconstructed through cognitive and discursive processes. Drawing on Lakoff and Johnson's Conceptual Metaphor Theory, the analysis has shown that metaphor plays a fundamental role in organizing the novel's representation of individual and collective identity. The metaphorical structures examined in the study—including the mask, color, archaeological exploration, and voice—operate as interconnected elements within a broader conceptual network through which questions of memory, belonging, place, history, and resistance are articulated. The findings indicate that the mask undergoes a significant semantic transformation. Rather than functioning exclusively as a symbol of concealment or deception, it becomes a means of discovery and revelation. This transformation reflects the protagonist's movement toward a deeper understanding of identity and demonstrates how metaphor can reorganize conventional meanings. Similarly, the metaphor of blue acquires new conceptual associations through its connection with the sky, openness, and liberation. Such semantic reconfiguration demonstrates that meanings are not necessarily stable or predetermined; they can be challenged and reconstructed through alternative discourses. The analysis also reveals that archaeological exploration functions as a powerful conceptual model for recovering buried memories, suppressed histories, and forgotten dimensions of identity. Accordingly, the act of excavating the past is mapped onto the process of excavating the self. Likewise, voice and dialogue contribute to the articulation of identity by transforming individual experience into a space of communication, memory, and collective recognition. Taken together, these metaphorical structures support the central argument of the study that identity can be understood as a macro-level conceptual metaphor, realized through a network of interconnected micro-metaphors. At the cognitive level, these metaphors provide structures through which abstract notions such as identity, belonging, resistance, and liberation become conceptually accessible. At the discursive level, they contribute to challenging dominant representations and constructing an alternative relationship between the Palestinian Self and the dominant Other. Ultimately, the study concludes that *Qināʿ bi-Lawn al-Samāʾ* transforms metaphor into a mechanism of cognitive and discursive resistance. Through the processes of concealment and

revelation, excavation and discovery, and semantic transformation and re-signification, the novel reconstructs identity on the basis of memory, place, historical continuity, and steadfastness. In this sense, Palestinian resistance literature does not merely represent an existing identity; rather, it actively participates in its production and reconstruction. The novel therefore demonstrates the capacity of literary discourse to challenge imposed meanings, recover marginalized memories, and create new conceptual spaces for understanding the collective self and its relationship with the Other.

دوفصلنامه علمی کرسی‌های نظریه‌پردازی و نوآوری در علوم انسانی
دانشگاه رازی

تحلیل شناختی - گفتمانی بازسازی هویت در رمان *قناع بلون السماء* بر اساس «استعاره مفهومی لیکاف و جانسون»

محمدنبی احمدی [۱*] | اکرم چقازردی [۲]

۱. نویسنده مسئول، عضو هیت علمی و دانشیار گروه زبان و ادبیات عرب، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه رازی. کرمانشاه ایران.
رایانامه: Mn.ahmadi217@yahoo.com

۲. دانشجوی دکتری زبان و ادبیات عرب، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه رازی، کرمانشاه، ایران.
رایانامه: akramchya60@gmail.com

اطلاعات مقاله

نوع مقاله:
مقاله پژوهشی

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۱/۱۰
تاریخ بازنگری: ۱۴۰۴/۰۳/۲۸
تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۳/۲۹

واژه‌های کلیدی:
استعاره مفهومی،
تحلیل گفتمانی،
باسم خندقجی،
قناع بلون السماء،
هویت.

چکیده

این پژوهش با هدف تحلیل سازوکارهای بازنمایی هویت فردی و جمعی در رمان «قناع بلون السماء» اثر باسم خندقجی، با اتخاذ رویکردی شناختی-گفتمانی و با تکیه بر نظریه استعارهٔ مفهومی لیکاف و جانسون صورت پذیرفته است. فرضیه محوری آن است که هویت در این رمان، صرفاً یک درونمایه نیست، بلکه خود به یک «استعاره مفهومی کلان» بدل می‌شود که از طریق شبکه‌ای از استعارههای خُرد (نقاب، رنگ، کاوش باستان‌شناختی، گفت‌وگوی صوتی) مفهوم‌سازی و بازتولید می‌گردد. روش تحقیق، توصیفی-تحلیلی با رویکردی میان‌رشته‌ای در پیوند زبان‌شناسی شناختی و تحلیل گفتمان است. یافته‌ها نشان می‌دهد نویسنده با دگرگونی معنایی استعاره‌های مسلط (تبدیل «نقاب» از ابزار فریب به ابزار کشف، و تغییر «آبی» از نماد پرچم صهیونیستی به نماد آسمان و رهایی)، به مقابله‌ای گفتمانی با روایت اشغالگر پرداخته و گفتمان هویت مقاومت فلسطینی را بر پایه حافظه، مکان و پایداری بازمی‌آفریند و در نتیجه ، ادبیات مقاومت، از طریق نظام استعاری خویش، به عرصه‌ای برای بازتعریف شناختی «خود» جمعی و تقابل گفتمانی با «دیگری» مسلط تبدیل می‌شود.

استناد: احمدی، محمدنبی و چقازردی، اکرم (۱۴۰۴). تحلیل شناختی - گفتمانی بازسازی هویت در رمان قناع بلون السماء بر اساس «استعاره مفهومی لیکاف و جانسون». *کرسی‌های نظریه‌پردازی و نوآوری در علوم انسانی*، ۲(۱)، ۲۳-۴۸.

ناشر: دانشگاه رازی

© نویسندگان.

DOI: 10.22126/tbih.2026.13543.1046

۱. پیشگفتار

۱-۱. مقدمه

هرچند ادبیات مقاومت ژانری مستقل و دارای ساختار صلب و قواعد تثبیت‌شده نیست، اما همواره در تاریخ ادبیات به‌مثابه یکی از اثرگذارترین و ماندگارترین حوزه‌های بیانی در تقابل‌های بنیادین میان حق و باطل، خیر و شر، نور و ظلمت و هدایت و ضلالت نقش‌آفرینی کرده‌است. این شاخه از ادبیات فراتر از قالبی زیبایی‌شناختی، ابزاری مؤثر برای بیداری، ایستادگی، پایداری و هویت‌یابی در جوامع تحت ستم به‌شمار می‌آید.

هستهٔ نخستین ادبیات مقاومت فلسطین پس از تشکیل دولت اسرائیل و اشغال سرزمین‌های فلسطینی در سال ۱۹۴۸ شکل گرفت. رویدادی که در حافظه جمعی به «یوم النکبه» مشهور شد. از دست رفتن سرزمین به معنای از بین رفتن جغرافیا و مترادف با نابودی تاریخ، فرهنگ، سنت، آیین و ساختارهای اجتماعی شد و بحران هویت را به شکلی عمیق رقم زد. هویت ملی به‌مثابه آمیزه‌ای پیچیده از عناصر زبانی، فرهنگی، اعتقادی و پیوندهای اجتماعی در چنین شرایطی با تهدیدی بی‌سابقه مواجه شد. در این بستر، ادبیات مقاومت به ابزاری راهبردی برای صیانت از فرهنگ بومی و جلوگیری از فراموشی و حذف میراث کهن فلسطین بدل شد. گسترش این ادبیات در دهه‌های بعد دامنه موضوعی آن را از مبارزه برای آزادی تا بازآفرینی هویت توسعه داد و با تکامل زبان، غنای نمادپردازی و بهره‌گیری از اسطوره‌ها به سطحی از پختگی و انسجام معنایی دست یافت که آن را از حرکت‌های آغازین متمایز می‌کند. «تحول در شکل و محتوا و پختگی و استحکام در زبان به ویژه در بکارگیری نمادها و اسطوره‌ها به منظور بیان اهداف سیاسی و اجتماعی ماهیت این نوع از ادبیات را به کلی دگرگون نموده و جان تازه‌ای به آن بخشیده‌است.»(سلیمی؛۱۳۸۸،۷۳)

رمان «قناع بلون السماء» اثر باسم خندقجی – که خود در دل زندان‌های رژیم صهیونیستی خلق شده – نمونه‌ای شاخص و پیچیده از این کنشگری ادبی است. این رمان، با بهره‌گیری از ظرفیت‌های عمیق استعاره و نماد، فرآیند بازیابی هویت فردی و جمعی را در تقاطعی از روان‌شناسی، تاریخ و سیاست قرار می‌دهد. پژوهش‌های پیشین انجام‌شده بر این رمان، عمدتاً بر جنبه‌های روان‌شناختی تعارض شخصیت، تقابل مکانی یا خوانش پراگماتیک متمرکز بوده‌اند *(حاج محمد، ۲۰۲۴؛ عبدالغنی، ۲۰۲۴؛ حرفوش علی، ۲۰۲۵)*. با وجود ارزشمندی این مطالعات، خلأ پژوهشی محسوسی در بررسی سازوکارهای شناختی-زبانی و ابعاد گفتمانی استعاره‌های به‌کاررفته در این اثر احساس می‌شود.

اینجاست که رویکرد شناختی-گفتمانی به عنوان چارچوبی نوین و کارآمد بروز می کند. این رویکرد با تلفیق زبان‌شناسی شناختی (به ویژه نظریه استعاره مفهومی لیکاف و جانسون) و تحلیل گفتمان، امکان واکاوی همزمانِ «چگونگی مفهوم‌سازی ذهنی هویت» و «چگونگی کاربست این مفهوم‌سازی‌ها در بافت گفتمانی قدرت و مقاومت» را فراهم می‌آورد. در این رمان، استعاره‌هایی همچون قناع یا ماسک ،در ابتدا ،ابزاری برای پوشاندن چهره یا تغییر ظاهر شخصیت اصلی و هم مفهومی نمادین برای اشاره به هویت جعلی تحمیلی از سوی اشغالگران هستند.اما در متن داستان به ابزار کشف و هویدا سازی بدل می‌گردد. رنگ آبی قناع در آغاز نشانه‌ای از تعلق به ساختار سیاسی— ایدئولوژیک یعنی اتحاد سوسیالیست سفید- آبی رژیم صهیونیستی و رنگ پرچم آن کشور است؛ اما، در پایان، این رنگ معنایی تازه می‌یابد: با «آبی آسمان» پیوند می‌خورد و به نمادی از رهایی، پاکی و بازگشت به خویشتن بدل می‌گردد. خندقجی با استفاده از لایه‌های مختلف روایت—از جدال درونی شخصیت نور با هویت جعلی «اور» تا جستجوهای باستان‌شناسانه برای کشف حقیقت تاریخی— استعاره‌هایی خلق می‌کند که بازسازی هویت ملی را در پیوندی تنگاتنگ با بازسازی حافظه تاریخی و فرهنگی نشان می‌دهند. به این ترتیب، فرآیند بازآفرینی هویت در رمان، صرفا بازگشت به گذشته نیست؛ بلکه، بازتعریف خود در پرتو مقاومت، آگاهی و اتصال دوباره به ریشه‌های سرزمینی و فرهنگی است. مقاله حاضر با روش توصیفی-تحلیلی و با رویکردی میان‌رشته‌ای، پس از تبیین مبانی نظری، به تحلیل استعاره‌های محوری رمان در سه سطح «هویت فردی»، «تقابل درونی و گفتمانی» و «هویت جمعی» می‌پردازد. هدف نهایی، بیان این امر است که ادبیات مقاومت، از رهگذر دستکاری خلاقانه در نظام استعاری زبان، می‌تواند به ابزاری مؤثر برای بازآفرینی شناختی جهان و مقاومت در برابر یکسان‌سازی گفتمانی تبدیل شود.

۱-۲ پیشینهٔ پژوهش

استعاره مفهومی یکی از قالب‌های نوین درک و تحلیل متون ادبی است که توجهات زیادی را به خود معطوف نموده‌است. از آن جمله می‌توان به صورت اختصار چند نمونه از پژوهش‌های مطرح در این زمینه را ذکر کرد:

- *باقری مادوانی و آقابابایی* (۱۳۹۹) با *تحلیل مقایسه‌ای استعاره‌های مفهومی در اشعار فروغ فرخزاد و غاده السمان*، بازنمایی «عشق» را در دو فرهنگ متفاوت بررسی کرده‌اند.؛
- *شادمان، احمدی و ملکیان* (۱۴۰۰) *استعاره‌های مفهومی در صحیفه سجادیه* و دو ترجمه معاصر آن

را بررسی کرده و بیان می‌کنند که هر دو مترجم در انتقال استعاره‌ها موفق بوده‌اند، اما گرمارودی خلاقانه‌تر عمل کرده ولی الهی قمشه‌ای مفاهیم را ساده و غیر استعاری برگردانده است؛

- *اسودی و کوثری* (۱۴۰۳) *در مطالعه استعاره‌های مفهومی در شعر بدر شاکر السیاب* نشان داده‌اند که شاعر با این ابزار، اندیشه‌های نهان خود را غیرمستقیم به مخاطب منتقل می‌کند؛
- همچنین، *میرزایی، حیدری و رضایی* (۱۴۰۳) در مقایسه استعاره‌های مفهومی در دو رمان آینه‌های دردار و اللص و الکلاب بیشترین بسامد را به استعاره‌های هستی‌شناختی و ساختاری نسبت داده‌اند؛
- *ملاابراهیمی و حق‌دوست* (۱۴۰۴) با تمرکز بر استعاره «*استدلال به مثابه جنگ*» در قرآن نقش این استعاره را در انسجام آیات تحلیل کرده‌اند؛
- در حوزه ادبیات، تحلیل گفتمان به عنوان روشی شناخته شده در نقد ادبی معاصر به کار گرفته شده است که به دلیل ضیق وقت تنها به مقالات زیرمی توان اشاره کرد:
- *کمالجو، اطهزی نیا* (۱۳۹۸)،*تحلیل و بررسی گفتمان رمان الصخب البحیره از محمد بساطی*
- *طاهری نیا، کریمی، تقی زاد(۱۴۰۲)ه*،تحلیل گفتمان انتقادی رمان «رأی الشیطان»نجیب الکیلانی بر پایه رویکرد نورمن فرکلاف
- *نوازی، صیادی نژاد، رسول نیا* (۱۴۰۳) *تحلیل گفتمان انتقادی رمان «حرب الکلب الثانیه»ابراهیم نصراله با تکیه بر الگوی هاج و کرس*

در حوزه پژوهش‌های عربی نیز چندین مقاله به بررسی رمان *قناع بلون السماء* پرداخته‌اند:

- *ماجد حاج محمد (۲۰۲۴) به بررسی «تعارض روانی و ایدئولوژیک»* در ادبیات زندان فلسطین پرداخته واین تحلیل را از طریق گفت‌وگوهای میان نور و اور انجام داده‌است؛
- *عبدالله محمد کامل عبدالغنی (۲۰۲۴)* نیز با تمرکز بر «تقابل مکانی» نقش آن را در تقویت هویت فردی و جمعی نشان داده است؛
- *ملاذ معن حرفوش علی (۲۰۲۵)* با رویکرد «خوانش تبادلی» یا پراگماتیک، معانی پنهان و پیام‌های ضمنی اثر را درباره فلسطین تحلیل کرده‌است؛

این رمان در زبان فارسی تاکنون جز در قالب چند ترجمه از جمله آثار حبیب العباسی (مهراندیش، ۱۴۰۳)، مهدی حسینی‌نژاد (عبادت، ۱۴۰۳) و مهاجرانی (نشر ثالث، ۱۴۰۳) مورد بررسی تحلیلی و پژوهشی قرار نگرفته‌است. این خلأ پژوهشی اهمیت پرداختن به موضوع را در مطالعات فارسی‌زبان آشکار می‌سازد.

۱-۳ .نگاهی گذرا به زندگی باسم خندقچی

باسم خندقجی نویسنده و شاعر فلسطینی در ۲۲ دسامبر ۱۹۸۳ در شهر «نابلس» به دنیا آمد و از سال ۲۰۰۲ و در سن نوزده‌سالگی به دلیل مشارکت فعال در مقاومت و حمایت از انتفاضه به سه بار حبس ابد توسط رژیم صهیونیستی محکوم شد. او از آن زمان تا کنون بخش عمده عمر خود را در زندان‌های اسرائیل گذرانده‌است. با وجود محدودیت‌های شدید و شرایط دشوار حبس، خندقجی مسیر تحصیلی خود را در رشته مطالعات عربی به‌صورت آموزش از راه دور ادامه داد و در کنار آن، فعالیت ادبی گسترده‌ای را در حوزه‌های شعر، داستان کوتاه و رمان دنبال کرد.آثار وی شامل دو مجموعه شعری (۲۰۰۹ و ۲۰۱۳) و چندین رمان است که عبارت‌اند از: *مسک الکفایه (۲۰۱۴)*، *برجس العزله (۲۰۱۷)*، *خسوف البدرالدین (۲۰۱۸)*، *أنفاس إمره مخذوله (۲۰۲۰)* و *قناع بلون السماء (۲۰۲۳)*. *آخرین اثر او، قناع بلون السماء*، در سال ۲۰۲۴ موفق به کسب جایزه بین‌المللی ادبیات داستانی عربی یعنی «بوکر عربی» شد. اهمیت این موفقیت در آن است که نویسنده در شرایط حبس و با حداقل امکانات، توانسته اثری خلق کند که هم از نظر ادبی شایستگی زیادی دارد و هم پیام مقاومت و هویت فلسطینی را به سطح بین‌المللی منتقل می‌کند. خندقجی با آثار خود کوشیده است صدای مردم سرزمینش را به گوش جهان برساند و از طریق ادبیات به بازنمایی و احیای هویت ملی و فرهنگی فلسطین بپردازد. اخیرا وی در مبادله ای که بین حماس و نیروهای اسراییلی پس از طوفان الاقصی انجام شد،آزادگشته اما اجازه سکونت در سرزمین مادری خود را ندارد و مجبور به سکونت در مصر می‌باشد.

۱-٤. خلاصهٔ رمان

رمان *قناع بلون السماء* اثر باسم خندقجی حول محور زندگی نورمهدی الشهدی، جوانی فلسطینی، دانشجوی رشته باستان‌شناسی و ساکن اردوگاه «رام‌الله» شکل می‌گیرد. نور در تلاش برای نگارش رمانی درباره «مریم مجدلیه» تصمیم می‌گیرد به سرزمین‌های اشغالی سفر کند تا بسترهای تاریخی زندگی او را جست‌وجو نماید. در این مسیر به‌طور اتفاقی از جیب کت دست‌دومی یک کارت شناسایی آبی‌رنگ متعلق به فردی یهودی به نام «اور شابیرا» پیدا می‌کند. شباهت‌های ظاهری نور- چشمان آبی، پوست روشن و موهای مجعد- به او این امکان را می‌دهد که هویت اور که در زبان عبری هم‌معنی «نور» است را بپذیرد. او با استفاده از این «قناع» یا نقاب هویتی به عنوان یک شهرک‌نشین ایهودی اصیل اشکنازی به گروهی از باستان‌شناسان یهودی می‌پیوندد. وی در جریان این مأموریت درمی‌یابد که رژیم اشغالگر با حذف شواهد روستاهای عربی، همچون روستای «ابوشوشه» در

پی جعل تاریخ و خلق میراث باستانی ساختگی برای تثبیت روایات صهیونیستی است. در طول روایت، کشمکش هویتی میان نور و اور به‌عنوان دو بُعد متقابل شخصیت اصلی، بُنیاد داستان را شکل می‌دهد. نقطه عطف این تحول آشنایی نور با دختری به نام «سماء»است که به عنوان نماد رهایی و پاکی، او را به بازیابی هویت اصیل عربی‌اش سوق می‌دهد. خروج نور از سرزمین‌های اشغالی با هویت آشکار فلسطینی و با الهام از شجاعت سماء به‌مثابه «آبی آسمان» پایان‌بخش این فرایند بازشناسی هویت است: فرایندی که در نهایت، زمینه‌ساز تقویت عزم او برای مقاومت و ایستادگی در برابر اشغالی می شود.

۲. پردازش تحلیلی موضوع

ادبیات به‌ویژه در دهه‌های اخیر به‌عنوان حوزه‌ای هنری و بستری برای تحلیل‌های عمیق روان‌شناختی، اجتماعی و زبانی شناخته شده‌است. در این میان، ظهور زبان‌شناسی شناختی به‌مثابه دانشی نوین نقش مؤثری در گسترش رویکردهای تحلیلی در مطالعهٔ متون ادبی ایفا کرده‌است. این شاخه از زبان‌شناسی، زبان را نه صرفاً ساختاری زبانی، که بازتابی از تجربیات زیسته و شناخت انسان از جهان پیرامون می‌داند. به بیان دیگر، زبان در این دیدگاه مطالعهٔ الگوهای مفهوم‌سازی است.*(راسخ مهند؛ ۱۳۹۲ : ۶)*

یکی از مفاهیم بنیادین در چارچوب زبان‌شناسی شناختی «استعاره مفهومی» است. برخلاف استعاره‌های سنتی که بیشتر جنبه‌ای زبانی، بلاغی و فانتزی دارند، استعاره مفهومی فرایندی شناختی تلقی می‌شودکه به‌وسیلهٔ آن، مفاهیم انتزاعی از طریق مفاهیم ملموس‌تر قابل فهم می‌گردند. در استعاره‌های سنتی، واژگان یا عبارت‌هایی خارج از معنای رایج خود برای بیان مفاهیمی مشابه به‌کار می‌رفتند . در تعریف سنتی استعاره «واحدی بر حسب مشابهت با واحد دیگری همانند و جایگزین می‌شود.» *(نک: شمیسا، ۱۳۸۷: ۱۵۳)* اما استعاره‌های مفهومی به‌مراتب گسترده‌تر و ریشه‌دارتر هستند و در نظام ذهنی انسان‌ها نهادینه شده‌اند. «استعاره اصولا امری زبانی نیست، بلکه در نظام تصویری ذهن بشر جریان دارد.»*(گلفام و یوسفی راد،۱۳۸۱: ۵۹)* «اصطلاح استعارهٔ مفهومی اولین‌بار در کتاب *استعاره‌هایی‌که باور داریم* از لیکاف و جانسون(Lakoff & Johnson, 1980) معرفی شد و به تدریج به یکی از موضوعات اصلی معناشناسی مبدل گشت.» *(صفوی، ۱۳۹۶: ۱۰۷)* لیکاف و جانسون نشان دادند که استعاره تنها به زبان ادبی محدود نیست؛ بلکه در تمامی ابعاد زندگی روزمره، اندیشه و نظام مفهومی بشر حضور دارد. «لیکاف و جانسون در این باره تأکید دارند که استعاره عنصری بنیادی در

مقوله‌بندی ما از جهان خارج و فرایند اندیشیدن ماست و به ساخت‌های بنیادی دیگری از قبیل طرح‌واره‌های تصویری یا فضاهای ذهنی و امثال آن‌ها مربوط می‌شود.» (صفوی، *۱۳۷۹: ۳۶۷*) نیز (*نک: صفوی، ۱۳۹۶: ۱۰۷*) کاربرد این نوع استعاره در ادبیات، به‌ویژه در ادبیات مقاومت از اهمیتی دوچندان برخوردار است؛ زیرا، استعاره‌های مفهومی در این حوزه علاوه بر جنبه‌های زیبایی‌شناختی، کارکردی ایدئولوژیک و هویتی نیز دارند. از این منظر، استعاره دیگر صرفاً آرایه‌ای بلاغی نیست؛ بلکه، ابزاری برای کنش‌گری سیاسی و فرهنگی تلقی می‌شود. اما زبان به مثابه عرصه قدرت و مقاومت همزمان با گسترش زبان شناختی،تحلیل گفتمان به عنوان رویکردی انتقادی در مطالعات زبانی و اجتماعی ظهور یافت که بر روابط ناگسستنی زبان،قدرت و ایدولوژی تاکید می ورزد. .بر خلاف نگرشهای سنتی که زبان را بازتابی بی طرف از واقعیت می دانند ،تحلیل گفتمان بر آن است که زبان سازنده واقعیت اجتماعی است و گفتمان مسلط با کنترل روایت ها و نظام معنایی به تثبیت یا تغییر مناسبات قدرت می پردازد . در ین چارچوب متون ادبی به ویژه متون مقاومت نه تنها اثار زیبا شناختی بلکه کنش های گفتمانی محسوب می شوند که در میدان نا برابر قدرت،در پی باز تعریف هویتها ،به چالش کشیدن روایتها مسلط و ساخت معنایی بدیل برای جهان تجربه شده است .

رویکرد این پزوهش تلفیقی از دو چارچوب پیش گفته است از یک سو نظریه استعاره مفهومی لیکاف و جانسون ابزار تحلیل ظریفی را فراهم می اورد تا نشان دهد مفاهیم پیچیده ای چون «هویت»«اشغال» «مقاومت» در رمان چگونه از طریق نگاشت های نظام مند از حوزه های ملموس (نقاب ،کاوش،نور) درک و مفهوم سازی می شوند .این فرایند ، بعد شناختی اثر را روشن می کند از سوی دیگر تحلیل گفتمان به ما امکان می دهد تا پا را فراتر از مفهوم سازی بگذاریم و به این پرسش بپردازیم که این استعاره های مفهومی، در بافت سیاسی اجتماعی خاص فلسطین اشغالی چه کارکردی دارند؟ ایا در خدمت بازتولید گفتمان مسلط هستند یا آن را به چالش می کشند؟و چگونه در فرایند ساخت گفتمان مقاومت مشارکت می کنند؟

این تلفیق استعاره را به پلی بین ذهن فردی و جمعی قدرت تبدیل می کند . به بیان دیگر استعاره رمان، هم الگوهای ذهنی نویسنده و خواننده برای فهم درست را شکل می دهد (کارکرد شناختی) و هم به عنوان ابزارهای ایدولوزیک در نبردهای نمادین برای مشروعیت بخشی به یک روایت و بی اعتباری سازی روایت دیگر به کار گرفته می شوند.(کارکرد گفتمانی). بررسی همزمان این دو سطح درک عمیق تری از قدرت ادبیات به مثابه یک کنش مقاومت گرایانه ارائه می دهد.

این رمان که در دل زندان‌های رژیم صهیونیستی نگاشته شده‌است، تلاشی روشنفکرانه برای بازپس‌گیری هویت مصادره‌شده فلسطینیان از طریق استعاره‌های ذهنی و شناختی است. پیوند استعاره با مفاهیم بنیادینی همچون هویت، تاریخ، مقاومت و سرزمین در این اثر مؤید کارکرد معرفت‌شناختی و انتقادی استعاره در ادبیات مقاومت است.

۲-۱. هویت

از جمله مفاهیم بنیادین و چندوجهی در علوم انسانی و اجتماعی معاصر مسئلهٔ «هویت» است: مفهومی که در حوزه‌های روان‌شناسی، جامعه‌شناسی، فلسفه، انسان‌شناسی و ادبیات جایگاهی محوری یافته‌است. پرسش از چیستی و چرایی هویت، به‌ویژه در شرایط بحرانی جوامع استعمارزده یا جنگ‌زده به‌مثابه ابزاری برای تحلیل وضعیت انسان معاصر مورد توجه اندیشه‌مندان قرار گرفته‌است. در این میان، ادبیات به عنوان حوزه‌ای میان‌رشته‌ای بستری منحصربه‌فرد برای بازنمایی بحران‌های هویتی فراهم می‌آورد. به‌ویژه هنگامی که با استعاره مفهومی به‌عنوان ابزار شناختی همراه می‌شود.

رسوخ هویت در ادبیات، تأثیر و تأثر آن، زمینه‌ساز خلق آثار منحصربه‌فردی شده که علاوه بر ماندگاری، زمینه‌ساز نقد و بررسی در ابعاد گوناگون را فراهم نموده‌است. تعارض و چالش‌های مختلفی که امروزه در جوامع وجود دارد و همچنین، اختلافاتی که بین عناصر هویت‌ساز سنتی با عناصر هویت-ساز معاصر وجود دارد، زمینه‌ساز سردرگمی‌های انسان معاصر شده‌است. مطالعهٔ جامعه‌شناختی بحران هویت در این رمان‌ها زمینه‌ساز گره‌گشایی از بحران‌هایی است که نسل نو با آن درگیر هستند. مشهورترین نظریه‌پرداز هویت، اریک اریکسون، نقطهٔ ثقل هر انسانی را هویت او می داند. او معتقد است «تمام فعالیت‌های برای رشد، تلاش برای رسیدن به احساس هویت می‌باشد.» *(الجزار، ۲۰۱۱: ۳۵)* از نظر اریکسون «هویت احساسی نسبتاً پایدار در فردیت است که فرد همواره آن را با خود دارد. این احساس در نقشی تجلی می‌یابد که او در گروه به عهده گرفته‌است.» *(اشرفی، ۱۳۸۱: ۳۵)* به بیانی دیگر، هویت مجموعهٔ معانی است که چگونه بودن را در خصوص نقش‌های اجتماعی به فرد القاء می‌کند یا وضعیتی است که به او می‌گوید کیست و مجموعهٔ معانی را برای فرد تولید می‌کندکه مرجع کیستی و چیستی او را تشکیل می‌دهد. یکی از پیچیدگی‌های شخصیت آدمی، مسئلهٔ هویت، بازیابی و اذعان به آن به عنوان بخش اصلی وجود می‌باشد؛ اما، این مسئله در سایهٔ اشغال می‌تواند دچار تحول و دگرگونی‌هایی شود. ادبیات مقاومت فلسطین، یکی از خاستگاه‌های مهم بازنمایی بحران هویت است.

رمان *قناع بلون السماء* نوشتهٔ باسم خندقجی به‌طور خاص، تبلور روایی پیچیده‌ای از مسئلهٔ هویت در سایهٔ استعمار و اشغال است. نویسنده با استفاده از ساختار استعاری و نمادین، وضعیت ذهنی و اجتماعی شخصیت‌هایی را ترسیم می‌کند که در معرض تزلزل هویت فردی و جمعی قرار گرفته‌اند. شخصیت اصلی رمان، نورالشهدی، نمادی از نسل جوان فلسطینی است که در برزخ میان گذشته‌ای مصادره‌شده و اکنونی گسسته از وطن و تاریخ برای بازسازی هویت خویش تلاش می‌کند.

تلاش برای دیده شدن و ابراز وجود گاهی باعث تغییر هویت یا از خودبیگانگی یا دیگری‌سازی می‌شود، قهرمان داستان، هرچند در پایان سعی می‌کند هویت خود را باز یابد، چالشی از هویت را در خلأ وجود وطن، کشور و تاریخ به نمایش می‌گذارد. نورالشهدی در این روایت، شخصیتی است که به‌طور استعاری در جدال با دیگریِ درونی خویش یعنی اور شابیرا، نماد استعاره‌ای صهیونیست، قرار می‌گیرد. این تضاد در قالب استعاره‌ای شناختی از درگیری ذهنی و روانی با دیگریِ درون تلاشی برای بازیابی هویت گم‌شدهٔ فردی فلسطینی است. دیگری که در ظاهر- چشمان آبی، لهجه عبری و جایگاه اجتماعی- برتری دارد؛ اما، در باطن جعلی، ساختگی و از خودبیگانه است. در نهایت، بازگشت نور به زبان مادری، پاره‌کردن کارت شناسایی جعلی و روی‌آوردن به شخصیت سماء که نماد پاکی، شهامت و هویت واقعی است، همگی بیانگر دگرگونی‌هایی شناختی‌اند که هویت ازدست‌رفته را بازسازی می‌کنند.

۲-۱-۱. عنوان رمان

عنوان اثر، *قناع بلون السماء*، به صورت یک ترکیب اضافی پارادوکسیکال و واجد ایهامی دوسویه است: در سطح نخست، قناع به کارت شناسایی آبی‌رنگ یهودیان اشاره می‌کند که با رنگ پرچم اسرائیل و حزب سیاسی «اتحاد سوسیالیست آبی– سفید» همخوانی دارد و ابزار ورود شخصیت اصلی به سرزمین‌های اشغالی محسوب می‌شود. در سطح ثانوی، در پایان روایت، این آبی صهیونیستی، نماد هویت جعلی، به رنگ آسمان، آزادی و رهایی تغییر معنا می‌دهد. خندقجی با این جابه‌جایی نمادین، سیر تحول از پذیرش اجباری هویت تحمیل‌شده به بازیابی هویت اصیل فلسطینی را به تصویر می‌کشد. عنوان رمان، یک تقابل گفتمانی کلان را در خود فشرده است. «قناع» به مثابه یک سازه گفتمانی تحمیلی عمل می‌کند که گفتمان اشغالگر، از طریق ابزارهای شناسایی (کارت آبی) و الزامات عملکردی (نقش اور)، بر چهره سوژه فلسطینی تحمیل می‌کند. این قناع، استعاره‌ای از فرآیند دیگری‌سازی است که در آن فرد مجبور به پنهان کردن هویت اصیل و پذیرش نشانه‌های هویتی دشمن

می‌شود. با این حال، قید «بلون السماء» این معادله گفتمانی را به چالش می‌کشد. رنگ آبی که در ابتدا نماد دولت صهیونیستی و پرچم آن است (ابزار هژمونی)، در افق معنایی جدید به «رنگ آسمان» تغییر ماهیت می‌دهد. این تغییر، یک کنش گفتمانی تصاحب‌گرایانه است: رنگ را از دال بر سلطه، به دال بر رهایی، پاکی و امری فراتر از دسترس (آسمان) تبدیل می‌کند. بنابراین، عنوان کامل، روایتی گفتمانی از سفر از انقیاد اجباری (پوشیدن قناع تحمیلی) به آزادی انتخابی (تبدیل قناع به نماد رهایی) را ترسیم می‌کند. این عنوان، کل پروژه رمان را در نبرد برای مصادره نمادهای دشمن و بازتعریف آن‌ها در چهارچوب گفتمان مقاومت خلاصه می کند.

۲-۱-۲. «الماسک» عربی و «ماسخ» عبری

یکی از خلاقانه‌ترین استعاره‌های مفهومی در اثر، بازی آوایی و معنایی میان واژه انگلیسی Mask معادل عبری «مسخا» و صورت عربی‌شده «مسخ» است.

«القناع، الذی یلفظ بالإنجلیزیهٔ ماسک، ویُلفظ بالعبریهٔ مسخا «فإذا قمنا برشّ قلیل من العربیّهٔ علیها، فستُلفظ مَسِخ، والمسخ بالعربیهٔ تعنی المشوه الملامح» (خندقجی،۲۰۲۳: ۲۲۹). ترجمه: نقاب (القناع) که در انگلیسی «ماسک» (Mask) و در عبری «مسخا» تلفظ می‌شود، اگر کمی از «عربیّت» بر آن بپاشیم، به شکل «مَسِخ» تلفظ خواهد شد. «مَسخ» نیز در عربی به معنای موجود ناقص‌الخلقه یا دِفرمه است.»

نویسنده از این هم‌آوایی برای برجسته‌سازی پیامدهای هویتی «نقاب‌پوشی» بهره می‌برد. جایی که پذیرش هویت جعلی، به‌منزله ازخودبیگانگی و تبدیل‌شدن به «موجودی مشوه» تلقی می‌شود. این بازی زبانی، پیوندی مستقیم با نظریه استعاره مفهومی دارد که زبان را بازتاب الگوهای شناختی می‌داند.صهیونیست خود را یک ملت مدرن و متمدن می دانداما خندقچی با پیوند هویت تحمیلی آن به مفهوم مسخ (موجودی هیولاگونه و ناقص) این گفتمان را وارونه می کندو بیان می کند که در واقع یک بیماری وجودی و یک انحراف از فطرت انسانی است بنابراین مقاومت در برابر آن نه یک انتخاب سیاسی که یک ضرورت اخلاقی برای حفظ انسانیت است.

۲-۱-۳. مریم مجدلیه

نورالشهدی به دنبال نوشتن رمانی دربارهٔ مریم مَجدَلیّه با کارت شناسایی یهودی وارد سرزمین‌های اشغالی می‌شود. تا زمینه‌های تاریخی و فرهنگی روایت را بررسی کند. نام مریم مجدلیه بارها در انجیل-های چهارگانه ذکر شده‌است. »وی یکی از پیروان حضرت عیسی علیه‌السلام و از اهالی شهر «مجدله»

بود. در اناجیل مختلف از او به عنوان یکی از زنان شاهد رستاخیز نام می‌برند؛ اما، عده‌ای نیز او را به اشتباه زن بدکارهٔ توبه‌کار می‌شناسند»(www.wikippedia.org طبق تعالیم اسلام مریم مَجدَلیّه از مؤمنان و نزدیکان حضرت عیسی(ع) است. وی در آغاز زن بدکاره‌ای بود که پس از روبه‌رو شدن با عیسی(ع) به وی ایمان آورد. به نقل کتاب مقدس، عیسی (ع) ارواح پلید را از درون وی بیرون کرد. بعد، وی در شمار مؤمنان به عیسی(ع) قرار گرفت.(طبق تعالیم کتاب مقدس مریم مَجدَلیّه «از کسانی است که)عیسی(ع) پس از عروج بر وی ظاهر شد و حیات خود را به آنها اعلام کرد«(www.bytoote.com. شخصیت مریم مَجدَلیّه در روایت، استعاره‌ای از هویت تاریخی تحریف‌شده فلسطین است؛ در حالی‌که، در برخی متون قرون وسطایی به‌عنوان زنی بدکار تصویر شده‌است. خندقجی با تکیه بر روایت‌های اصیل دینی و تاریخی، او را شخصیتی پاک و باایمان معرفی می‌کند. مواجهه نمادین نور با مریم مجدلیه در اعماق چاهی که او را همسان با شخصیت سماء اسماعیل نشان می‌دهد، تقابل میان تحریف و حقیقت را برجسته می‌سازدشخصیت مریم مجدلیه در رمان، یک میدان گفتمانی تنازعی بر سر تفسیر تاریخ و هویت است. از یک سو، روایت کلیسایی تحریف‌شده که او را به عنوان زنی گناهکار نشان می‌دهد، می‌توانند استعاره‌ای از روایت‌سازی‌های تحریف‌گرانه صهیونیستی باشد که تاریخ فلسطین را مخدوش و چهره آن را معیوب جلوه می‌دهد. از سوی دیگر، جستجوی نور برای یافتن «حقیقت» مریم مجدلیه، نمایانگر پروژه گفتمانی مقاومت برای بازیابی روایت اصیل و زدودن تحریفات از چهره تاریخ است. مریم، همچون سرزمین فلسطین، قربانی روایت‌های مسلط غربی وصهیونیستی شده است. علاقه نور به او، تنها یک موضوع پژوهشی نیست؛ بلکه تمثیلی گفتمانی از نیاز به احیای حقیقت تاریخی فلسطین است که زیر انبوهی از تحریف‌ها دفن شده. کشف نور در پایان که مریم مجدلیه شجاع و پاک بوده، همسان با کشف هویت واقعی سماء است. این موازی‌سازی، گفتمان مقاومت را به یک اصل کلی ارتقا می‌دهد: مبارزه برای بازپس‌گیری حقیقت، خواه در تاریخ مذهبی باشد یا تاریخ معاصر سرزمینی. مریم مجدلیه به یک دال شناور تبدیل می‌شود که معنای آن بین گفتمان تحریف (گناه) و گفتمان حقیقت (پاکی و شجاعت) در نوسان است و نور، راوی مقاومت، معنای دوم را برمی‌گزیند و تثبیت می‌کند.

۲-۱-٤. البطاقه الصوتیه

از تکنیک‌های خاص و مکرر رمان، ضبط گفتگوهایی است که نورالشهدی برای دوست صمیمی‌اش، مراد، می‌فرستد. وی می‌داند مراد هیچ‌وقت این گفتگوها را نمی‌شنود؛ اما، در پایان هر روز و به محض

پیدا کردن فرصت صدایش را برای مراد ضبط می‌کند تا احساسات صادقانه درونش از آمال و آرزوها و ترس و امیدش بازگو کند.گفت‌وگوهای صوتی و یک‌سویه نور با دوستش، مراد، که شنونده واقعی ندارد، کارکردی روان‌شناختی و هویتی دارد. این گفت‌وگوها علاوه بر ثبت احساسات و تجربیات، نقش سازوکاری برای حفظ پیوند شخصیت با خویشتن اصیلش را ایفا می‌کند و در بستر استعاره مفهومی همچون «قطب‌نمای درونی» عمل می‌نماید.پیام‌های صوتی نور برای مراد، که شنونده‌ای غایب و دور از دسترس است، یک استراتژی گفتمانی حیاتی برای بقا را شکل می‌دهند. در شرایطی که گفتمان اشغال، فضای عمومی را کنترل می‌کند و بیان مستقیم هویت فلسطینی را سرکوب می‌نماید، این گفت‌وگوهای یک‌طرفه به یک فضای گفتمانی مقاوم خصوصی تبدیل می‌شوند

۲-۱-۵.کاوش‌های باستان‌شناسی

شخصیت اصلی نور، فردی باستان‌شناس است. باستان‌شناسی به طور مستقیم با تاریخ، ریشه‌ها و اثبات تعلق به سرزمین گره خورده‌است. این انتخاب اتفاقی نیست. در شرایطی که صهیونیزم سعی می‌کند تاریخ را جعل و پیوند فلسطینی‌ها با خاک را انکار نماید، نورالشهدی تلاش می‌کند بسترهای پنهان و فراموش‌شدهٔ تاریخ و هویت فلسطینی که رو به فراموشی است را زنده نگه دارد. هویت فلسطینی در رمان نه فقط تابعیت یا ملیت بلکه تجربه‌ای زیسته، پیوندی عمیق با مکان‌ها، خاطرات جمعی و مقاومت در برابر تلاش برای محو شدن است.کاوش‌های باستان‌شناسی برای باسم خندقچی نماد جستجو برای کشف حقیقت و بازیابی هویت می‌باشد.در رمان «قناع بلون السماء»، کاوش‌های باستان‌شناسی عرصه اصلی نبرد گفتمانی بر سر تاریخ و هویت است. گفتمان اشغال، باستان‌شناسی را به ابزاری برای تولید روایت جعلی و مشروع‌سازی مالکیت تاریخی خود تبدیل می‌کند، مثل جنگل‌کاری روی ویرانه‌های روستای «ابوشوشه» تا حافظه فلسطینی را محو کند. در مقابل، گفتمان مقاومت از طریق شخصیتی مانند نور، این فرآیند را برملا و معکوس می‌سازد. او با کشف حقیقت در دل همین حفاری‌ها، عملیات پاکسازی نمادین اشغالگر را افشا می‌کند. بنابراین، این کاوش‌ها صحنه‌ای است که در آن، دانش به ابزار قدرت بدل می‌شود و مقاومت، با بازپس‌گیری روایت، به مبارزه برای هویت تبدیل می‌گردد.

۲-۱-٦. زمان و مکان

زمان روایت از مقطع ۱۹۴۸ و روز نکبت آغاز می‌شود و تا زمان حال امتداد می‌یابد. تا پیوند میان حافظه تاریخی و هویت معاصر را برجسته سازد. مکان‌های روایی از اردوگاه‌های پناهندگان تا شهرها و

روستاهای شاهد فجایع تاریخی مانند صبرا، شتیلا، تل‌الزعتر، قدس و... پس‌زمینه و عناصر فعال در شکل‌گیری و انتقال پیام مقاومت و بازسازی هویت هستند. روستای «ابوشوشه» که محل کاوش‌های باستان‌شناسی است و رژیم تلاش می‌کند با کاشت جنگل و ایجاد شهرک‌سازی آثار روستانشینان را امحا کند، صرفاً نام یک منطقه و مکان نیست؛ بلکه، بازنمایی از هویت فلسطینی می‌باشد. در رمان «قناع بلون السماء»، زمان و مکان در هم تنیده‌اند تا گفتمان اشغال را بسازند یا گفتمان مقاومت را تقویت کنند. پروژه ی صهیونیستی می‌کوشد با ایجاد مکانی خالی از زمان فلسطینی (جنگل به جای روستا) و ساخت زمانی خطی مالکانه در آن مکان (از داوود پادشاه تا بن‌گوریون)، موجودیت فلسطین را نه در جغرافیا، که در گفتمان نیز نابود کند.

پاسخ مقاومت، بازگرداندن زمان تراژیک و پیوسته به مکان‌های مصادره‌شده است. کشف نور در حفاری‌ها، بازیابی این پیوند قطع‌شده است: این خاک، زمان دیگری را نیز در خود دارد؛ زمانی که به فلسطینیان تعلق دارد. بنابراین، نبرد بر سر یک تپه ی باستانی، نبردی استعاری بر سر حق نوشتن متن تاریخ بر بدنهٔ جغرافیا است. پیروزی نهایی، زمانی است که نور کارت شناسایی جعلی را پاره می‌کند؛ کنشی که به معنای خروج از «زمان–مکان جعلی» اور و بازگشت به «زمان–مکان واقعیِ» خود است.

«ليس ثمة معنى لاسم المخيم الفلسطيني إلا عندما ترتكب فيه المجزرة، ليصبح اسما من أسماء المآسي في تاريخ‌الإنسانيه، يصبح اسمه مخيم تل الزعتر أو صبرا أو شاتيلا أو جنين أو الشاطئ. وأما مخيمه هو فلم تُرتكب فيه بعد أي مجزرة تذكر.» *(خندقجی،۲۰۲۳؛۱۵)*.

ترجمه: نام اردوگاه فلسطینی معنی ندارد؛ مگر، زمانی که در آن کشتار رخ دهد. تا به یکی از ناهم‌های تراژدی در تاریخ تبدیل شود. نامش می‌شود اردوگاه «تل الزعتر» یا «صبرا» یا «شاتیلا» یا «جنین» یا «الشاطئ»؛ اما، اردوگاه او هنوز کشتار قابل ذکری در آن رخ نداده‌است.

۲-۲. هویت فردی

یکی از بنیادی‌ترین ضربه‌ها به هویت فردی و جمعی فلسطینیان، واقعه «یوم النکبه» در ۱۹۴۸م و تشکیل کشور اسرائیل بود. رخدادی که منجر به آوارگی میلیون‌ها نفر و از دست رفتن سرزمینی شد که دیگر به عنوان کشوری مستقل در هیچ‌جا شناخته نمی‌شد. بر اساس نظریه‌های هویت اجتماعی، خانه، مکان و سرزمین از ارکان اصلی شکل‌گیری هویت هستند و فقدان آنها به گسست هویتی، احساس بی‌پناهی و ازخودبیگانگی منجر می‌شود. در این بستر، رمان خندقجی با ترسیم سه نسل متوالی نشان می‌دهد که

چگونه اشغال و تبعید، لایه‌های متفاوتی از بحران هویت را در طول زمان ایجاد کرده‌است.

۲-۲-۱. سمیه

نسل اول یعنی سمیه، مادربزرگ نور، از بازماندگان مستقیم النکبه و شاهد عینی واقعه ۱۹۴۸ است. او با روایت خاطرات روستای «اللد» پیوند عاطفی و مکانی با سرزمین را در نسل جوان‌تر به‌ویژه نور تقویت می‌کند. این انتقال خاطرات، زمینه‌ساز بازنمایی هویت واقعی قلسطینی است. سمیه در این چارچوب، نماد «هویت اصیل» و حافظه تاریخی جمعی است که در پیوند با مکان و زمان تداوم می‌یابد. او با روایت شفاهی نکبت و پیوند با زمین (اللد)، حافظه جمعی را در برابر پروژه فراموش‌سازی گفتمان اشغال زنده نگه می‌دارد. صدای او، آرشیو زندهی مقاومت است.

۲-۲-۲. مهدی

نسل دوم یعنی مهدی، پدر نور، از مبارزان انتفاضه و نماد نسل مبارزی است که پس از تحمل زندان و تجربه فقدان خانواده دچار سرخوردگی و انزوا می‌شود. او نماینده نسلی است که بین مقاومت فعال و پذیرش واقعیت تلخ اشغال معلق مانده‌است و در نتیجه، هویت خود را در وضعیت تعلیق و اندوه از دست می‌دهد. وی به نمادی از نسل مغموم و محزون با هویتی گم‌شده تبدیل می‌شودکه نه توانایی بازپس‌گیری وطن خود را دارند و نه یارای پذیرش شرایط او که قربانی زندان و شکست شده، نشان‌دهنده نسلی است که گفتمان مقاومت فعال در او به خاموشی و انزوا گراییده، ولی به کلی محو نشده است.

۲-۲-۳. نورالشهدی

نسل سوم یعنی نورالشهدی، قهرمان اصلی و بازنمایی نسل جدید آوارگانی است که با بحران هویت ناشی از فاصله‌گرفتن از وطن و نبود تجربه زیست مستقیم در سرزمین مادری مواجه‌اند. ورود نور به سرزمین‌های اشغالی با هویت جعلی اور شابیرا استعاره‌ای از پوشاندن «ماسک» بیگانه و جدال درونی میان هویت اصیل و تحمیل‌شده است. احساس حقارت، خودکم بینی،گم‌گشتگی و بی‌پناهی و بی‌وطنی برای این نسل، چالش بزرگ هویتی را ایجاد کرده‌است. نورالشهدی یکی از این نسل جدیدی است که با سردرگمی هویت روبه‌روست و تلاش می‌کند از این حیرانی خارج شود. النور الشهدی: میدان نبرد گفتمانی. ذهن او عرصه تقابل دو گفتمان است: «اور» (گفتمان اشغال درونی‌شده) و «نور» (هویت اصیل مقاومت). تحول او از پذیرش ماسک تا پاره‌کردن آن، نمایش پیروزی گفتمان مقاومت بر ذهن

استعاریافته است.

۲-۲-٤. مراد و سماءاسماعیل

مراد، دوست زندانی نور، نقش راهنما و ستون مقاومت است وی به«نمادمبارزه وپایداری بر اصول و رها نکرن هویت و تعلق به ارمان تبدیل شده است»*(عبد الغنی:۲۰۲۴؛۴۸۸)* مکاتبات صوتی نور با او فرآیندی برای بازتاب و بازشناسی هویت است. سماء اسماعیل نیز نماد جسارت، ایمان و رهایی است که با کلام و عمل خود، قهرمان را به بازگشت به خویشتن اصیل سوق می‌دهد. مراد برای نور تنها شخصیتی فرعی نیست؛ بلکه، ستون فقرات نمادین مقاومت است. وی برای مراد، نماد راهنما و هدایت و سمبول استقامت است. سماءاسماعیل به عنوان زنی مسلمان، مقید، شجاع، جسور و بی‌باک، برای باسم خندقچی نمادی از شجاعت، جسارت و رهایی است که با الهام از قاطعیت و شجاعت او به هویت اصلی خود باز می‌گردد. نویسنده با انتخاب نام سماء از کارت شناسایی آبی رنگ، به آسمان آبی می-رسد و با نام اسماعیل به برابری با یهودیت در نبوت اشاره می‌کند. همان‌گونه که یهودیان خود را از فرزندان ابراهیم و اسحاق می‌دادنند، ساکنان فلسطین نیز از فرزندان ابراهیم و اسماعیل می-باشند.ستون‌های گفتمان مقاومت معاصر. مراد (در زندان) نماد پایداری ایدئولوژیک و نقطه اتکای گفتمانی نور است. سماء، نماد رهایی فعال و اخلاق مقاومت؛ او با شجاعت عملی، نور را به طرد نهایی گفتمان اشغال وامی‌دارد.

زمانی که نور می‌خواهد به سماء ثابت کند که مثل او فلسطینی عرب‌زبان است، سماء پاسخ می‌دهد: «ایها المغفل، أنا أنتظر عمراً بأكمله من أجل الخلاص من هذه الهويۀ ... و أما أنت فقد خسرت عمرك كله لترتدی هذا باسم.» *(خندقچی، ۲۰۲۳؛۲۲۴)* ترجمه: احمق، من یه عمر منتظر موندم تا از شر این هویت خلاص بشم... و تو تمام عمرت رو با پوشیدن این ماسک هدر دادی.

در نهایت، جسارت سماء زمینه‌ساز شد تا نور ستاره داوود را از گردن بکَند و دور بیندازد و خود واقعی‌اش را بازیابی نماید.

«ينزع قلادة نجمة داود من عنقه، يلقيها بعيدا نحو السهل المحاذي للرصيف، ينتشل بطاقة الهوية المزورة من جيبه، هوية أور شابيرا، يستعرضها أمام ناظري سماء، ثم يمزقها بعنف ليلحقها بالقلادة. لا ينبس ببنت شفة، تدمع عيناه، يُخرج هاتفه من جيبه، يُعيد برمجته إلى اللغة العربية.» *(خندقچی، ۲۰۲۳؛ ۲۳۷)*

ترجمه: گردنبند ستاره داوود را از گردنش بیرون می‌آورد. آن را به سمت دشت مجاور پیاده‌رو پرتاب می‌کند. کارت شناسایی جعلی یا کارت شناسایی اور شابیرا را از جیبش بیرون می‌کِشد. آن را

جلوی چشمان سما نشان می‌دهد. سپس، با خشونت آن را پاره می‌کند تا به گردنبند ملحق کند. چیزی نمی‌گوید. چشمانش اشک‌آلود می‌شود. تلفن همراه را از جیبش بیرون می‌آورد و آن را به عربی تنظیم می‌کند.

۲-۲-۵. اور شابیرا و ایالا

اور شابیرا هویتی جعلی است که شخصیت اصلی، نور، پس از پوشیدن ماسک به خود می‌گیرد. اور شابیرا در روایت، یهودی اصیل اشکنازی با ویژگی‌های نژادی مشخص- موهای بور، چشمان آبی و پوست روشن- معرفی می‌شود. اشکنازی‌ها عمدتاً «یهودیان اروپای شرقی هستند که پس از جنگ جهانی دوم و در پی وقایع هولوکاست به فلسطین اشغالی مهاجرت کردند. در گفتمان صهیونیستی، این گروه خود را برتر از سایر اقوام می‌دانند و بر نوعی نژادگرایی مبتنی بر برتری ذاتی تأکید می‌کنند.» *(اندیشکده مطالعاتی یهود، ۲۰۰۹)* در مقابل، ایالا، همکار یهودی نور، در گروه باستان‌شناسی از تبار «سفاردی» و اهل حلب سوریه است. «سفاردیان در اصل ریشه در یهودیان اسپانیا دارند که پس از اخراج از شبه‌جزیره ایبری در قرن پانزدهم، به شمال آفریقا و قلمرو عثمانی مهاجرت کردند. آنها پس از تشکیل دولت اسرائیل به سرزمین‌های اشغالی کوچیدند»(*همان، ۲۰۰۹*).

خندقجی با طراحی این دو شخصیت- یکی از تبار اشکنازی و دیگری از تبار سفاردی- به‌طور نمادین به ناهمگونی و غیربومی بودن بخش بزرگی از جمعیت ساکن در فلسطین اشغالی اشاره می‌کند. او از این طریق، استدلال روایی خود را در مورد ساختگی بودن هویت صهیونیستی و انقطاع آن از بستر تاریخی و فرهنگی سرزمین فلسطین تقویت می‌نماید. این رویکرد علاوه بر بعد روایی، کارکردی انتقادی و افشاگرانه دارد و در چارچوب ادبیات مقاومت، ابزاری برای به چالش کشیدن روایت رسمی صهیونیسم از مشروعیت تاریخی و جغرافیایی به شمار می‌رود.

۲-۳. جدال اور و نور

در رمان *قناع بلون السماء*، شخصیت نور به‌عنوان محور روایی اصلی در بستری از تنش‌های هویتی چندلایه به تصویر کشیده می‌شود. او مدام در حال جابه‌جایی و تغییر میان دو هویت متمایز است: مسلمان عرب زبان و صهیونیست اشکنازی عبری‌زبان. این خود «یک تضاد روانی پرتنش بین خود و نهاد است»*(حاج محمد،۲۰۲۴؛۲۲۳)* این تضاد هویتی، ساختار مرکزی کشمکش داستان را شکل می‌دهد. با پوشیدن قناع و تصاحب هویت اور شابیرا- یهودی اشکنازی اصیل با نشانه‌های ظاهری و

زبانی مشخص- وارد سرزمین‌های اشغالی می‌شود. هدف ظاهری او نوشتن رمانی درباره مریم مجدلیه است؛ اما، این جابه‌جایی هویتی به‌سرعت به تجربه‌ای عمیق از جدال درونی بدل می‌شود.

از منظر تحلیل هویت، شباهت ظاهری و حتی معنایی نام نور و اور بستری برای شکل‌گیری «دوگانگی وجودی» فراهم می‌آورد. کشمکش بر سر پذیرش یا طرد هویت جدید، یکی از نقاط عطف داستان است. همان‌گونه که نور در توصیف تجربه‌اش می‌گوید که این هویت تازه جذابیتی اغواگر دارد و او را به سوی همگرایی با آن می‌کشاند. همچنین، به‌طور نمادین با ویژگی‌هایی چون رنگ پوست، شکل مو و لهجه عبری اشکنازی، خود را به او می‌چسباند.

«شعرت أن هذه الهوية ذات غواية تدفعني نحو الاتحاد بها وعدم التنازل عنها . كنتُ أشعر بتشبثها بي... بشعري الطويل المجعد وعيني الزرقاوين ولغتي العبرية ذات اللكنة الأشكنازية التي تلدغ حرف الراء بتميزها وتقلب الحاء خاء والعين همزة» *(خندقچی، ۲۰۲۳، ۷۰).*

ترجمه: احساس کردم این هویت جذابیتی دارد که مرا به سمت اتحاد با خود می‌کشاند و نمی‌خواهم از آن دست بکشم. احساس می‌کردم که این هویت به من چسبیده‌است... با موهای بلند و مجعدم، چشمان آبی‌ام و زبان عبری‌ام که لهجهٔ اشکنازی دارد و حرف «ر» را به‌طور خاصی تلفظ می‌کند و «ح» را به «خ» تبدیل می‌کند و «عین» را به همزه.

در مقاطعی هویت اور بر نور غلبه می‌یابد و حتی به بخشی از زبان‌های سه‌گانه او بدل شود. جایی که عربی «زبان قلب»، انگلیسی «زبان عقل» و عبری «زبان سایه» معرفی می‌شود:

«كانت العربيه لغه قلبه و الانجليزيه لغه عقله و العبريه لغه ظله» *(خندقچی، ۲۰۲۳؛ ۴۲).*

ترجمه: زبان عربی زبان قلبش و انگلیسی زبان عقلش و عبری زبان سایه‌اش بود.

در این روایت، اور به‌عنوان نماد «دیگری برتر» هم نمایانگر برتری‌طلبی اشکنازی‌ها و هم مصداق کلیشه‌های استعمارگرانه‌ای است که در آنها گروه غالب خود را متمدن، شریف و برتر می‌انگارد و گروه مغلوب را بی‌فرهنگ و واپس‌مانده تلقی می‌کند. زمانی که در کشمکش میان این دو اور به نور می‌گوید:

«.. نحن نور لكم... نور الأغيار ... جئنا إلى هذه الأرض لنصلح خرابها... هل تعلم أنَّ هذا الكيبوتس وأراضيه الشاسعة كانت مستنقعات للأوبئة والأوساخ؟» *(خندقچی، ۲۰۲۳: ۲۰٤).*

ترجمه: ما نوری برای شما هستیم... نوری برای بیگانگان... به این سرزمین آمدیم تا ویرانی‌اش را آباد کنیم... آیا می‌دانی که این کیبوتص و زمین‌های پهناورش زمانی

باتلاق‌هایی پر از بیماری و آلودگی بود؟

و یا زمانی که ایالا درجدال با اور به برتری یهودیان «اشکنازی» اشاره می کند و می گوید:

«.. أي ديموقراطية ؟! ما للعرب والديموقراطية؟! هكذا أنتم دوما أيُّها الأشكنازيون تتشدقون بالديموقراطية والليبرالية واحترام رأي الآخر... أما على الأرض فأنتم أشدنا قبلية»(خندقچی، ۱۸۲؛۲۰۲۳).

ترجمه: چه دموکراسی‌ای؟! عرب‌ها را با دموکراسی چه کار؟! شما اشکنازی‌ها همیشه از دموکراسی و لیبرالیسم و احترام به نظر دیگران دم می‌زنید... اما در عمل از همه ما قبیله‌گراتر هستید.

با این حال، نقطهٔ گسست در جایی شکل می گیرد که نور در مجادله‌ای درونی با اور، ماهیت سلطه و تبعیت را در قالب استعاره «آینه» تشخیص می‌دهد و به ضرورت شکستن آن اذعان می کند:

« ... السر يكمن بالمرآة، المرآة هي المعادلة، هي التفاصيل. هي الكائنان أحدهما مسيطر والآخر خاضع. أنت أور مسيطر، وأنا نور خاضع... ولهذا، يجب أن أحطم المرآة» *(خندقچی، ۱۳٤ ،۲۰۲۳).*

ترجمه: راز در آینه پنهان شده‌است. آینه همان معادله است. این دو موجود یکی غالب و دیگری تابع: تو اور غالبی و من نور تابع. به همین دلیل، باید آینه را بشکنم.

«سوالهای منفی ،پاسخ های جهت داری ایجاد می کند که هدف آن اذعان به حقیقت پنهان است. اما پاسخ،گفتگو را به سمت ایده هایی می‌برد که استعمار برای دسیابی به آن تلاش می کند.»(*حرفوش علی:۲۱۴؛۲۰۲۵*)این کنش نمادین، هم اعلام طرد هویت تحمیلی است و هم تلاشی برای بازسازی هویت اصیل فلسطینی در برابر ساختار سلطه محسوب می‌شود. در این چارچوب، خندقجی به‌واسطه دوگانگی نور/ اور تضاد میان «هویت اصیل» و «هویت جعلی» را به اوج رسانده و پیامدهای روانی، فرهنگی و سیاسی اشغال را در سطحی فردی و جمعی بازنمایی کرده‌است.

« - هل تعلم يا أور ما الذي تخبئه هذه الغابة في ظلالها؟

- لا، لا أعلم... واصمت الآن لكي لا تفضح أمرنا قبل بداية اللعبة.

- اللعبة بدأت منذ أكثر من سبعين عاما... حين زرع أجدادك هذا الجبل بالجثث والأشجار لإخفاء بقايا معالم قرية أبو شوشة التي هجرتم أهلها وقتلتموهم إبان نكبة »١٩٤٨.

- كلا ... أنت مجرد حاقد و مفترس للحقائق التاريخية. فأجدادي زرعوا هذه الغابة من أجل

الاستجمام والتنزه والتخييم لا أقل و لاأكثر. دعك من رائحة الموت والخراب، و إلا سأنكبك مرَّةً أخرى...» *(خندقچی، ۲۰۲۳؛ ۱۳٤).*

- ترجمه: آیا می‌دانی اور، این جنگل در سایه‌هایش چه پنهان کرده‌است؟ نه، نمی‌دانم... و حالا ساکت باش تا قبل از شروع بازی، راز ما را برملا نکنی. بازی بیش از هفتاد سال پیش شروع شد... وقتی که اجدادت این کوه را با جسدها و درخت‌ها پوشاندند تا بقایای روستای ابو شوشه را که مردمش را آواره و در جریان نکبت ۱۹٤۸ قتل‌عام کردید، پنهان کنند. نه... تو فقط یک کینه‌توز و تحریف‌کنندهٔ حقایق تاریخی هستی. اجداد من این جنگل را فقط برای تفریح، گردش و کمپ‌زدن کاشتند، نه بیشتر و نه کمتر. بگذار بوی مرگ و ویرانی را کنار بگذاریم. وگرنه همین حالا یک بار دیگر تو را با رسوایی بزرگی زمین‌گیر می‌کنم.

باسم خندقجی با افشای ایدولوزی صهیونیزم از زبان ایالا تلاش برای بازنمایی هویت را با این هشدار بیان می کند:

«- موقفي الوحيد هو أنَّ هذه البلاد اسمها أرض إسرائيل. أنا عندي أرض واحدة فقط، وأما هي فلديها أكثر من عشرين أرضًا في الأردن وسورية والعراق وغيرها...» *(خندقچی، ۲۰۲۳؛ ۱۳٤)*

ترجمه: موضع من فقط این است که این سرزمین نامش سرزمین اسرائیل است. من فقط یک سرزمین دارم؛ اما، او بیش از بیست سرزمین در اردن و سوریه و عراق و جاهای دیگر دارد

سرانجام این کشمکش و جدال زمانی است که نور به حمایت از سماء در مقابل ایالا می پردازد و اور را رها می کند و به نور و روشنایی باز می گردد.

«- نزع قلادة نجمة داود من عنقه، يلقيها بعيدا نحو السهل المحاذي للرصيف، ينتشل بطاقة الهوية المزورة من جيبه، هوية أور شابيرا، يستعرضها أمام ناظري سماء، ثم يمزقها بعنف ليلحقها بالقلادة. لا ينبس ببنت شفة، تدمع عيناه، يُخرج هاتفه من جيبه، يُعيد برمجته إلى اللغة العربية »(خندقچی، ۲۰۲۳: ۲٤۰).

ترجمه: گردنبند ستارهٔ داوود را از گردنش کَند و آن را به سوی دشت کنار پیاده‌رو به دوردست پرتاب کرد. سپس، کارت شناسایی جعلی- هویت اور شابیرا- را نیز از جیبش درآورد. آن را به سماء نشان داد و با شدت پاره کرد و به طرف گردنبند انداخت. چیزی نگفت. در حالی که اشک می‌ریخت، موبایل را از جیبش درآورد و آن را به زبان عربی تنظیم کرد

۲-٤. هویت جمعی

در چارچوب مطالعات هویت، «هویت جمعی» سازه‌ای اجتماعی- فرهنگی حاصل هم‌افزایی مؤلفه‌هایی همچون باورهای مشترک، حافظهٔ تاریخی، فرهنگ، زبان، نمادها، ارزش‌ها و تجارب زیستهٔ مشترک تعریف می‌شود. این مفهوم حس تعلق و انسجام را در میان اعضای یک جامعه ایجاد می‌کند و مرزهای نمادین میان «خود» و «دیگری» را نیز تثبیت می‌نماید و چارچوبی برای درک جایگاه فرد و گروه در ساختار اجتماعی و سیاسی جهان ارائه می‌دهد.

در بستر فلسطین، هویت جمعی تحت شرایط خاصی شکل گرفته‌است که آن را از بسیاری از نمونه‌های مشابه متمایز می‌سازد. این هویت، علاوه بر ریشه داشتن در فرآیندهای طبیعی فرهنگی و اجتماعی به‌شدت متأثر از نیروهای بیرونی و تجربه‌های تاریخی فاجعه‌بار به‌ویژه یوم النکبه ۱۹۴۸م، اشغال نظامی، آوارگی گسترده و مقاومت مستمر است. مجموعهٔ این عوامل سبب شده‌است هویت جمعی فلسطینیان امری فرهنگی و نیز پروژه‌ای سیاسی- مقاومتی باشد که هدف آن حفظ موجودیت، بازپس‌گیری سرزمین و پاسداری از حافظه تاریخی استهویت جمعی فلسطینی در رمان، نه یک دادهٔ ثابت، بلکه یک پروژهٔ گفتمانی مقاومت در برابر سیاست حذف نظام‌مند است. گفتمان اشغال، با ابزارهایی چون جعل تاریخ (کاوش‌های باستان‌شناسی دروغین)، حذف فیزیکی نشانه‌ها (جنگل‌کاری روی ویرانه‌ها) و تغییر نام جغرافیا، در پی محو کامل متن هویت جمعی فلسطین و جایگزینی آن با روایت یکدست صهیونیستی است. در مقابل، گفتمان مقاومت، هویت جمعی را از طریق بازآفرینی مداوم حافظه (روایت شفاهی سمیه، تکرار نام مکان‌های شهادت)، تصاحب مجدد نمادها (تبدیل رنگ آبی پرچم به آبی آسمان) و افشاگری در قلب دستگاه دشمن (عمل نور در حفاری‌ها) می‌سازد و زنده نگه می‌دارد. این هویت در فضاهای مقاومت (اردوگاه‌ها) و از طریق شبکهٔ روایی جایگزین (نوارهای صوتی برای مراد) تقویت می‌شود. بنابراین، هویت جمعی در این رمان، حاصل کنش گفتمانی جمعیِ آگاهانه و مقاوم در برابر پروژه ی نابودی است.

باسم خندقجی در *قناع بلون السماء* با بهره‌گیری از نظریهٔ استعاره مفهومی، این هویت جمعی را به‌عنوان پدیده‌ای در معرض تهدید و هم‌زمان مقاومتی بازنمایی می‌کند. .«نور به عنوان راهنمای تور کار می کرد؛بنابراین طبیعی است که وی با تاریخ کشور خود و جزییات مکانهای آن و تغییراتی که به واسطه رژیم صهیونیست ایجاد شده است آشنا باشد».*(عبد الغنی:۲۰۲۴؛۴۹۷)*. او نشان می‌دهد چگونه رژیم اشغالگر از طریق راهبردهایی همچون جنگل‌کاری، گسترش شهرک‌نشینی و ایجاد آثار باستانی

جعلی می‌کوشد میراث فلسطینی را محو و جای آن را با تاریخ ساختگی پر کند. این سیاست پاک‌سازی فرهنگی و قومی هم مکان‌های فیزیکی و نمادهای مادی را از بین می‌برد و هم با حذف شواهد زیسته، تلاش می‌کند حافظهٔ جمعی را نیز دچار فراموشی اجباری نماید .

در روایت داستانی، نورالشهدی به‌عنوان شخصیت محوری، این تنش میان «حقیقت» و «روایت تحریف‌شده» را در بطن تجربه‌های شخصی‌اش لمس می‌کند. هنگامی که او در نقش راهنمای گردشگران مجبور می‌شود روایتی جعلی از تاریخ فلسطین را برای تثبیت ادعای صهیونیسم ارائه دهد، نقطهٔ عطفی در سیر روایی رخ می‌دهد. نور در برابر فشار ساختار اشغالگر با جسارت ایستادگی می‌کند و از بازتولید روایت جعلی سر باز می‌زند. این لحظه در سطح استعاری بیانگر مقاومت هویت جمعی در برابر «استعمار حافظه» است. مقاومتی که هم در سطح فردی و هم به‌عنوان راهبردی فرهنگی- سیاسی برای حفظ موجودیت فلسطینی معنا می‌یابد.

«-كلا سيداتي وسادتي... كلا... دعوني أستسمح طهر آذانكم، و براءة قلوبكم، و إخلاص ضمائركم المؤمنة بالخلاص القادم... لأقول لكم إنَّ كلّ ما تفوَّهت به منذ قليل ما هو إلا ترهات و خزعبلات لا أساس لها من الصحة... فهنا سيداتي و سادتي حيث تقفون الآن تقع أنقاض و أطلال القرية العربية الفلسطينية صرعة... التي نكبت و هجر أهلها البالغ عددهم أربعمائة نسمة في شهر تموز من عام ١٩٤٨... بلى هجروا... و ها هم الآن يقبعون لاجئين ولاجئات في مخيمات اللجوء... لقد دمرت العصابات الصهيونية القرية؛ لتشيد مكانها كيبوتس صرعة... وهذا بيت مختار القرية يشهد على ذلك... حيث تقفون أنتم الآن فوقه... و أما هذا المقام الذي أقف فوقه، فما هو إلا مقام الشيخ سامت الذي كان يتبارك به أهل القرية والقرى المجاورة، مقدمين له النذور والقرابين طلبا للحبل والذرية..» *(خندقچی، ۲۰۲۳: ٦٦).*

ترجمه: خانم‌ها و آقایان، اجازه دهید از شما خواهش کنم که گوش‌های خود را آماده کنید و قلب‌های پاک و وجدان‌های مؤمن به رهایی آینده را به من بسپارید. می‌خواهم بگویم هر آنچه که تا این لحظه گفتم، جز حرف‌های بی‌اساس و خرافات چیزی نیست. اینجا خانم‌ها و آقایان، جایی که اکنون ایستاده‌اید، ویرانه‌ها و خرابه‌های روستای عربی فلسطینی «صرعه» قرار دارد. روستایی که در ماه ژوئیه سال ۱۹٤۸ دچار فاجعه شد و ساکنانش که تعدادشان به چهارصد نفر می‌رسید، آواره شدند. بله، آنها آواره شدند و اکنون در اردوگاه‌های پناهندگی به سر می‌برند. گروه‌های صهیونیستی این روستا را ویران کردند تا در جای آن کیبوتس صرعه را بنا کنند. اینجا جایی که شما ایستاده‌اید، خانهٔ مختار روستا است که بر این موضوع

گواهی می‌دهد. این مقامی هم که من بر آن ایستاده‌ام، جز مقام شیخ سامت نیست که مردم روستا و روستاهای اطراف به آن تبرک می‌جستند و نذورات و قربانی‌هایی برای طلب فرزند و نسل به او تقدیم می‌کردند.

اشغال سرزمین فلسطین و تأسیس دولت اسرائیل، هویت فلسطینی را از هر سو تحت فشار قرار می‌دهد. جابه‌جایی اجباری، تخریب مکان‌های تاریخی، تلاش برای تغییر نام‌ها و سرکوب فرهنگی، همگی با هدف از بین بردن نشانه‌های هویت فلسطینی است که خندقجی بارها به آن اشاره می‌کند و مرتب از نقطهٔ شروع این بحران یعنی نکبت ۱۹۴۷ نام می‌برد. تاریخ برای خندقچی در رمان دیروز و فردا نیست؛ بلکه، تاریخ هفتادساله‌ای است که در حال تکرار می‌شود. تجربهٔ نور با قناع، اوج این چالش هویتی است. او باید هویت خود را پنهان کند تا هویت فلسطینی را آزاد نماید. حفظ این هویت بزرگ بارها در جدال‌هایی که بین شخصیت داستان به وجود می‌آمد، آشکار می‌شود. ازجمله زمانی که نور با اور جدل می‌کند.

«- هل تعلم يا أور ما الذي تخبئه هذه الغابة في ظلالها؟

-كلا، لا أعلم... واصمت الآن لكي لا تفضح أمرنا قبل بداية اللعبة

- اللعبة بدأت منذ أكثر من سبعين عاما... حين زرع أجدادك هذا الجبل بالجثث والأشجار لإخفاء بقايا معالم قرية أبو شوشة التي هجرتم أهلها وقتلتموهم إبان نكبة ١٩٤٨.»(خندقچی، ۲۰۲۳: ۱٤۷)

ترجمه: اور می‌دانی این جنگل در سایه‌هایش چه را پنهان کرده است؟

- نه، نمی‌دانم... و حالا ساکت باش تا قبل از شروع بازی، راز ما فاش نشود.

- بازی از بیش از هفتاد سال پیش آغاز شده است... زمانی که اجداد تو این کوه را با جسدها و درختان پر کردند تا بقایای روستای ابو شوشه را که شما اهلش را آواره کرده و کشته‌اید، پنهان کنند در دوران نکبت ۱۹٤۸.

یا در مقطعی دیگر از فاجعه یوم النکبه سخن می‌گوید تا هرگز به فراموشی سپرده‌نشود:

«-العار أن نحتفل كل عام بذكرى النكبة على أنها مجرد حدث تاريخي مضى النكبة لم تنته بعد... رحمها ما زال خصبا و قادرا على الإنجاب في كل لحظة. إنجاب القتل والتشريد والتطهير العرقي والإبعاد والتهجير والمصادرة و التدمير و الإقصاء و التهميش و التصنيف و الالتباس و السلام المزيف... بلى. أنت قلت ذلك»(خندقچی، ۲۰۲۳: ۱۲۰)

ترجمه: شرم‌آور است که هر ساله به یادبود نکبت (فاجعه ۱۹٤۸) به عنوان رویدادی

تاریخی صرفاً گذشته، جشن بگیریم. نکبت هنوز به پایان نرسیده‌است. رحم آن همچنان بارور و قادر به زایمان در هر لحظه است. زایمان قتل، آواره‌سازی، پاک‌سازی قومی، تبعید، تهجیر، مصادره، تخریب، حذف، حاشیه‌نشینی، طبقه‌بندی و سردرگمی و صلح دروغین. بله، تو این را گفتی.

به این ترتیب، خندقجی در اثر خود نشان می‌دهد که بازنمایی هویت جمعی فلسطینی، صرفاً دغدغهٔ ادبی نیست؛ بلکه، بازتاب مبارزه‌ای چندبعدی است که از عرصهٔ ادبیات به حوزه‌های سیاست، تاریخ و فرهنگ امتداد پیدا می‌کند. این نوع روایت با پیوند زدن گذشته و حال و با حفظ و بازآفرینی حافظهٔ جمعی به‌طور مؤثری در برابر تلاش‌های نظام‌مند برای محو این هویت ایستادگی می‌کند.

۳. نتیجه‌گیری

رمان «قناع بلون السماء» فراتر از یک روایت داستانی، پروژه‌ای هوشمندانه برای مقاومت گفتمانی و بازیابی هویت فلسطینی است. تحلیل حاضر مؤید این فرضیه بود که شبکه استعاری رمان، فرایند پیچیده هویت‌یابی را در شرایط اشغال بازنمایی می‌کند. در سطح شناختی، استعاره‌هایی مانند جدال درونی «نور» و «اور»، سازوکار آسیب‌پذیری و سپس مقاومت ذهن استعاریافته را آشکار می‌سازد. در سطح گفتمانی، رمان عرصه نبردی را ترسیم می‌کند که در آن، گفتمان اشغال با سیاست حذف و جعل تاریخ، در برابر گفتمان مقاومت با استراتژی افشا و بازآفرینی حافظه قرار می‌گیرد. شخصیت‌هایی مانند سماء و مراد، ستون‌های گفتمان مقاومت و تجسم اراده جمعی هستند. پیروزی نهایی قهرمان بر هویت جعلی و پاره کردن کارت شناسایی، نماد شکستن هژمونی روایت تحمیلی و بازپس‌گیری حق تعریف خویشتن است. بنابراین، هویت در این رمان یک داده ثابت نیست، بلکه حاصل کنشی پویا و جمعی در برابر پروژه نابودی است. باسم خندقجی از دل محدودیت زندان، اثری آفریده که ادبیات را به سلاحی گفتمانی تبدیل می‌کند و اثبات می‌نماید که تا زمانی که قدرت روایت و استعاره در خدمت مقاومت است، هویت را می‌توان از نو نوشت و تاریخ مصادره‌شده را بازستانَد. این رمان گواهی بر نقش بی‌بدیل ادبیات در بحران‌های هویتی ملت‌هاست.

کتابنامه

اسودی علی،کوثری، افسانه، (۱۴۰۳)، «استعاره‌های مفهومی در شعر بدر شاکر السیاب براساس نظریه لیکاف و جانسون»، *مجله زبان‌کاوی کاربردی*، دوره هفتم، شماره ۳، تابستان ۱۴۰۳، صص ۴۱-۶۶.

افراشی، آزیتا، (۱۳۹۵)، *«مبانی معناشناسی شناختی»*، تهران، انتشارات پژوهشگاه علوم نسانی و مطالعات فرهنگی. چاپ اول.

باسم خندقچی، *قناع بلون السماء، بیروت:* دار الاداب، الطبعه الاولی عام ۲۰۲۳.

الجزار، هانی، (۲۰۱۱)، *ازمه الهویه و التعصب، دراسه فی سیکولوجیه الشباب*، ط ۱، الجیزه ، *للنشرو توزیع*.

راسخ مهمد، (۱۳۹۳). *درآمدی بر زبان‌شناسی شناختی نظریه‌ها و مفاهیم*، چاپ چهارم ، تهران: انتشارات سمت.

سلیمی، علی، چقازردی، اکرم، *«نمادهای پایداری در شعر معاصر مصر»*، *نشریهٔ ادبیات پایداری* دانشده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه شهید باهنر کرمان شماره اول پاییز ۱۳۸۸، صص ۷۱-۸۸.

صفوی ،کورش(۱۳۶۹)، *استعاره*، چاپ اول تهران انتشارات علمی.

صفوی کورش(۱۳۷۹) *معنی‌شناسی*، چ؟ تهران: انتشارات مهر.

عبدالله محمد کامل عبدالغنی (۲۰۲۴)*التقاطب المکانی و الهویه فی روایه «قناع بلون السماء»* مجله کلیه الاداب جامعه الفیوم (اللغویات والثقافات المقارنه)مج۱۶،ع۲(یولیو)۲۰۲۴.صص۴۷۶-۵۳۷

گلفام ارسلان، یوسفی راد فاطمه، (۱۳۸۱) *زبان‌شناسی شناختی و استعاره، تازه‌های علوم شناختی* ،۴ (۳)، صص۶۴-۵۹.

ماجد حاج محمد (۲۰۲۴)*توظیف الصراع النفسی و الا یدیولوجی فی ادب السجون الفسطینی .روایه «قناع بلون السماء» للأسیر (باسم خندقجی)* نوذجا -دراسه وصفیه نفسیه-.صص۲۱۴-۲۳۴.

ملاذ معن حرفوش علی(۲۰۲۵) *التمسک بالأرض و أزمه الهویه*، قراءةنداولیه فی روایه *قناع بلون السماء»* لباسم خندقجی، جامعه اللاذقیه،کلیه الاداب و العلوم الانسانیه قسم اللغه العربیه، سوریا، مجله تسلیم، المجلد (۲۱) العدد(۳۳)-صص ۲۰۰-۲۲۱.

هاشمی زهره، *«نظریه استعاره مفهومی از دیدگاه لیکاف و جانسون»*، ادب پژوهی، تابستان ۹۸، شماره دوازهم، صص۱۱۹-۱۴۰.

یداله عمرمعروف ترجمه موسوی سید احمد، *«اسرائیل قدس و بحران هویت»*، *فصلنامه مطالعات منطقه‌ای امریکاشناسی و اسرائیل‌شناسی*، سال چهاردهم، شماره دوم، ۱۳۹۲، صص۱۹۳-۲۱۱.

منابع اینترنتی

بیتوته

https://www.beytoote.com/religious/bozorgan-din/biography02-maryam-magdalene.html?m=1

دانشنامه آزاد ویکی پدیا

https://fa.m.wikipedia.org/wiki

شورای راهبردی روابط خارجی(۱۳۹۸)، *تشدید بحران هویت در سرزمین‌های اشغالی*، اندیشکده
https://www.scfr.ir/fa
نگاهی به جدال یهودیان سفاردی و اشکنازی، اندیشکده مطالعات یهود(بی تا).
Jewish Studies Center

References

Asvadi, A., Kowsari, A. (2024), "Conceptual Metaphors in the Poetry of Badr Shakir al-Sayyab Based on Lakoff and Johnson's Theory," Journal of Applied Linguistics, 7(3), pp. 41-66.

Afrashi, A. (2016), Foundations of Cognitive Semantics, Tehran, Institute for Humanities and Cultural Studies Publications, 1st edition. (In Persian)

Khandaqji, B. (2023) Qana‘ Balun al-Sama’ [A Mask for the Sky's Color], Beirut: Dar al-Adab, 1st edition.

Al-Jazzar, Hani, (2011), Identity Crisis and Intolerance: A Study in Youth Psychology, 1st edition, Giza.

Rasekh Mahmad, (2014), An Introduction to Cognitive Linguistics: Theories and Concepts, 4th edition, Tehran: Samt Publications. (In Persian)

Salimi, A., Chaghazardi, A. (2009) "Symbols of Resistance in Contemporary Egyptian Poetry," Journal of Resistance Literature, Faculty of Literature and Humanities, Shahid Bahonar University of Kerman, No. 1, pp. 71-88. (In Persian).

Safavi, K. (1990), Metaphor, 1st Edition, Tehran: Elmi Publications. (In Persian)

Safavi, K. (2000), Semantics, Tehran: Mehr Publications. (In Persian).

Ghani , A. M. K. A. (2024) Elektib Al-Makani and Al-Hawiya in the novel "Kana'a Balun Al-Samaa" Al-Fyum Journal of All Literature (Comparative Linguistics and Cultures) Magazine 16(2), pp. 476-537

Golfam A., Yousefi Rad, F. (2011) Cognitive Linguistics and Metaphor, Cognitive Science News, 4(3), pp. 59-64.

Majed, H. M. (2024) The role of psychological conflict and ideology in al-Sajun al-Fastini literature. Narrative "Kana'a Balun Al-Samaa" by Asir (Basem Khandaqji) Nozja - Descriptive description of the soul-. pp. 214-234.

Moladh Maan Harfoosh, A. (2025) The request of the earth and the desire of God, read the book of the story of the contentment of the sky" Basam Khandaqji, Jamiat al-Latakia, All manners and human sciences, Qasm al-Lagheh al-Arabiya, Syria, Taslim magazine, 21(33), pp. 221-200

Hashemi, Z. (1998) "Conceptual Metaphor Theory from Likoff and Johnson's point of view", Literary Studies, No. 12, pp. 119-140.

Yadaleh, O. M. (2012) Translated by; Mousavi Seyyed Ahmed, "Holy Israel and Identity Crisis", Quarterly Journal of Regional Studies of American Studies and Israel Studies, 14(2), pp. 193-211.